

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ МАЙНА НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВАМИ ТА ЙОГО ВИТРЕБУВАННЯ

GROUND S AND PROCEDURE FOR THE RECOGNITION OF PROPERTY AS UNFOUNDED ENRICHMENT AND ITS RECLAMATION

Навальнєва Н.М.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено питанням визнання активів необґрунтованими та їх витребуванню на користь держави. У статті висвітлено особливості нормативного врегулювання такої конфіскаційної санкції. Автор окреслив проблемні питання щодо підстав і порядку застосування зазначеної санкції, а також сформулював пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: необґрунтовані активи, конфіскаційна санкція, конфіскація, цивільна конфіскація, спеціальна конфіскація.

Статья посвящена вопросам признания активов необоснованными и их изъятию в пользу государства. В статье освещены особенности нормативного урегулирования данной конфискационной санкции. Автором определены проблемные вопросы оснований и порядка применения указанной санкции, а также сформулированы предложения по их решению.

Ключевые слова: необоснованные активы, конфискационная санкция, конфискация, гражданская конфискация, специальная конфискация.

The article is focused on the issues of admitting the assets as meritless and their demand for the benefit of the state. The author of the article has highlighted the peculiarities of normative regulation of such a confiscatory sanction. The author has outlined the problematic issues regarding the grounds and procedure for the application of the mentioned sanction, and has also formulated propositions for their solution.

Key words: confiscatory sanctions, confiscation, meritless assets, civil confiscation, asset confiscation.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 41 Конституції України та ч. 1 ст. 321 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, установлених Конституцією України та законом, визначена у п. 2 ч. 1 ст. 3 ЦК загальною засадою цивільного законодавства. ЦК не передбачає випадки, обсяг і порядок позбавлення права власності, зокрема у ст. 354 дається характеристика конфіскації, проте підстави її застосування не зазначені. Крім того, випадки позбавлення права власності не вичерпуються конфіскацією. До таких законодавчо допустимих підстав належить визнання необґрунтованими активів і їх витребування, що була запроваджена Законом України від 12 лютого 2015 року та сьогодні міститься у ст.ст. 290–292 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК).

Особливістю нормативного регулювання наведеної конфіскаційної санкції є те, що підстави для відповідного вилучення закладені у нормах не матеріального, а процесуального права. У ЦК стягнення необґрунтованих активів у дохід держави за рішенням суду не наведене як підстава припинення права власності, таке стягнення не може отожднюватися з конфіскацією, хоча достатньо поширеним є позначення цього інституту терміном «цивільна конфіскація», що підкреслює відокремленість цієї санкції від конфіскації за злочини чи адміністративні правопорушення. Проте визнання активів необґрунтованими і їх вилучення, на відміну від конфіскації, не пов'язується з вчиненням правопорушення, суд не встановлює у діях відповідача склад правопорушення під час набуття майна.

В.І. Бобрик зазначає, що провадження у таких справах є першим видом у цивільному процесуальному законодавстві галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного судочинства за рахунок інтеграції у цивільне процесуальне законодавство норм процесуального характеру законодавства у сфері запобігання та протидії корупції. ЦПК України встановлює механізм позбавлення відповідача певного майна та його повернення у дохід держави, тобто йдеться про зміну виду власності (з приватної на державну) [1, с. 139, 140].

До країн, у яких передбачене вилучення активів поза кримінальним судочинством, належать Австралія, Велика

Британія, Ізраїль, Ірландія, Канада, Ліхтенштейн, Литва, Південно-Африканська Республіка, Словенія, Таїланд, Фіджі, Філіппіни, Швейцарія. У праві ЄС таке вилучення застосовується до активів особи, засудженої за кримінальні правопорушення, що могли призвести до економічної вигоди чи які здійснювалися не один раз (контрабанда, торгівля наркотиками, відмивання грошей). При цьому тягар доведення законності набуття власності покладено на особу, визнану винною у серйозному кримінальному порушенні [2, с. 42–43].

Запровадження відповідного інституту, а також зміст його норм, важливість правильного застосування з дотриманням конвенційних і конституційних гарантій непорушності права власності, зумовлює необхідність проведення дослідження підстав порядку визнання майна необґрунтованими активами та їх витребування як конфіскаційної санкції.

Стан дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що ці питання не були предметом системного цивілістичного дослідження. Окремі аспекти визнання майна необґрунтованими активами та їх витребування досліджували О.І. Антонюк, В.І. Бобрик, О.Г. Братель, В.М. Кравчук, О.Ю. Навальнєв, М.І. Хавронюк та деякі інші вчені. Неналежна наукова розробка зазначених питань не сприяє правозастосовній практиці у таких справах. Водночас питання охорони та захисту права власності є такими, що стосуються кожного учасника цивільних правовідносин і впливають на стабільність цивільного обороту загалом.

Метою статті є конкретизація підстав і розкриття особливостей порядку визнання майна необґрунтованими активами та їх витребування.

Виклад основного матеріалу. Не заперечуючи необхідності протидії корупції, слід зазначити, що законодавче унормування заходів боротьби з нею не сприяє правовій визначеності й утвердженню принципу верховенства права.

Законодавець у главі 12 ЦПК використав термін «необґрунтовані активи», що не має нормативного визначення. Зі змісту ст. 1 ЦПК слід зробити висновок про те, що до предмета регулювання цього нормативно-правового акту не належить установлення підстав набуття та припинення права власності, а також санкцій, не пов'язаних із процесуальними порушеннями.

Проти цивільної конфіскації вченими та юристами-практиками наводяться такі аргументи: 1) зміна виду провадження з кримінального на цивільне зменшує гарантії прав особи та змінює правила доказування, зокрема порушує презумпцію невинуватості; 2) відсутність необхідності доводити у суді зв'язок активів із конкретним корупційним злочином і вину осіб у його вчиненні; 3) покладення подвійного покарання; 4) порушення права не свідчити проти себе; 5) порушення майнових прав; 6) відсутність відповідних норм у ЦК із питань вилучення майна; 7) дублювання більш широкої процедури кримінально-правової спеціальної конфіскації; 8) наповнення ЦПК нормами матеріального права руйнує класичні уявлення про призначення цього процесуального нормативного акта [2, с. 40–41; 3].

Конфіскацію активів без обвинувального вироку пояснюють у доктрині властивостями активів, а не власника [4, с. 131]. Традиційно таку санкцію розглядають як захід не проти особи (*in personam*), а проти речі (*in rem*).

О.І. Антонюк вважає, що цивільна конфіскація відповідає міжнародним правовим стандартам, проте на законодавчому рівні має бути забезпечений розгляд справи судом у змагальній процедурі, яка відповідає міжнародним стандартам і не порушує справедливий баланс між публічними і приватними інтересами [2, с. 43]. Вилучення незаконно набутого майна розглядається Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) як таке, що відповідає суспільному інтересу в боротьбі зі злочинністю, проте під час запровадження таких заходів держава має дотримуватися умов допустимого втручання у право на майно [5, с. 73, 74].

Ш.Г. Багавудінов до переваг цивільного судочинства для таких справ відносить нижчий рівень тягаря доведення і здатність суду діяти у разі відсутності відповідача, якщо він не співпрацює з процесом. Наприклад, у Великій Британії Високий суд ухвалив, що приймає компетенцію адвоката відповідача, який знаходиться у розшуку, і не бачить ніяких перешкод для розгляду справи [4, с. 132].

Як слушно зауважує Д.О. Тузов, у разі вчинення правочину, предметом якого є діяння, що має ознаки злочину або адміністративного правопорушення, конфіскаційні санкції має встановлювати відповідний закон – кримінальний чи про адміністративну відповідальність, якщо він цього не робить, то ЦК не має його доповнювати [6, с. 47].

Аналіз глави 12 ЦПК дозволяє виділити такі особливості визнання майна необґрунтованими активами та їх вилучення: 1) здійснюється у загальному позовному провадженні у межах цивільного судочинства; 2) позов подається прокурором в інтересах держави; 3) відповідачем є особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо якої набрав законної сили обвинувальний вирок за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 4) на таку вимогу поширена загальна позовна давність, що обраховується з дня набрання законної сили обвинувальним вироком щодо відповідача; 5) до активів віднесені грошові кошти, інше майно та доходи від них; 6) встановлена презумпція необґрунтованості активів – позов підлягає задоволенню у разі невстановлення судом на підставі поданих доказів того, що активи або грошові кошти, необхідні для їх придбання, були набуті на законній підставі.

На підставі абз. 2 ч. 5 ст. 56 ЦПК можна зробити висновок про те, що прокурор у цій справі має статус позивача.

Належний відповідач у такій категорії справ у п. 2 ч. 3 ст. 290 ЦПК визначений через посилання на п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», в якому передбачене коло осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. У п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» містяться перелік осіб, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи

місцевого самоврядування, тому ці особи не підпадають під п. 2 ч. 3 ст. 290 ЦПК.

Необхідною умовою заявлення позовних вимог до наведених вище осіб щодо визнання активів необґрунтованими та їх вилучення є наявність щодо них обвинувального вироку суду, що набув законної сили за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. ст. 45, 191, 209, 210, 262, 308, 312, 313, 320, 354, 357, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2, 410 Кримінального кодексу України).

Зі змісту Закону України «Про судовий збір» слід зробити висновок про те, що за такий позов судовий збір не сплачується. Так, у ст. 2 зазначеного Закону держава не визначена платником судового збору. Проте з метою забезпечення правової визначеності доцільно закріпити норму щодо несплати судового збору за подання позовної заяви у цій категорії справ.

Викликає кілька запитань зміст ч. 2 ст. 290 ЦПК, що передбачає вжиття прокурором у разі пред'явлення позову заходів щодо встановлення майна, стосовно якого існують докази того, що воно отримано відповідачем або що ним користується чи розпоряджається (розпоряджався) відповідач.

По-перше, суть провадження полягає у визнанні необґрунтованими активів, тому (відповідно до ч. 3 ст. 175 ЦПК) прокурор зобов'язаний викласти обставини, якими він обґрунтовує свої вимоги, зазначити докази, що підтверджують ці обставини. У ч. 2 ст. 83 ЦПК не міститься виключень.

В.І. Бобрик зазначає, що вжиття заходів щодо встановлення майна є процесуальними повноваженнями прокурора як позивача через норми ЦПК і полягають у поданні суду доказів із метою встановлення обставин, що входять у предмет доказування цієї категорії справ [1, с. 141]. Проте докази мають бути долучені позивачем до позовної заяви. Відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК, інформація про майно, щодо якого існують докази того, що воно отримано відповідачем або що він ним користується чи розпоряджається (розпоряджався), має бути зазначена у позовній заяві, що свідчить про неузгодженість приписів абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК з нормами ст. 175 ЦПК. У ст. 175 ЦПК не передбачена можливість звуження переліку інформації, що обов'язково має наводитися у позовній заяві.

По-друге, у ЦПК не передбачено положень щодо змісту такої процесуальної дії, як вжиття заходів щодо встановлення майна, тому виникає запитання про те, що у такому разі має вчинити прокурор – перевірити наявність майна в натурі, встановити його місцезнаходження чи щось інше, а також те, як має бути оформлена така процесуальна дія та її результат.

По-третє, у абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК йдеться про те, що майно «отримано» особою, зазначеною відповідачем у позові, або що вона ним «користується» чи «розпоряджається» («розпоряджалася»). Отже, відповідач за такими приписами не обов'язково має бути власником майна, а достатньо, щоб він був користувачем (при цьому не обов'язково мав відповідне право, достатньо фактичного стану користування) або розпоряджався ним. Тому постає питання визначення належного відповідача за позовом, що розглядається.

Слід погодитися з тим, що оскільки позов має на меті припинення права власності, то належним відповідачем завжди є власник майна, а особа, яка має право користування чи розпорядження майном, може залучатися співвідповідачем чи третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета позову, на боці відповідача [2, с. 41].

Відповідно ж до ч. 2 ст. 290 ЦПК, позов пред'являється лише до особи, щодо якої наявний вирок суду за вчинення певного злочину. Про власників такого майна на час розгляду справи, якщо майно перебуває лише у користуванні

чи розпорядженні (або колись перебувало у розпорядженні) відповідача, у цій нормі не йдеться. Проте у цій ситуації особа, яка набула у власність майно, яким розпорядився відповідач, або яка як власник майна передавала його у користування відповідачеві, позбавляється цього майна. Це суперечить сутності не лише цивільного процесу, але й нормам матеріального права, адже допускає припинення права власності на майно однієї особи за порушення, допущені іншою особою.

Нормативне врегулювання застосування такої конфіскаційної санкції, як визнання активів, необґрунтованими та їх витребування засновано на інших правових підходах, відповідно до яких визнано допустимим вирішення питання про майно особи, не притягнутої до розгляду справи як відповідач; її застосування не залежить від підстав набуття, оплатності, добросовісності набувача (як це передбачено щодо виндикації у ст. ст. 330, 388 ЦК), а також правового режиму знаходження такого майна у відповідача.

Наприклад, ЄСПЛ у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» від 12 травня 2015 року зазначив, що є допустимим застосування конфіскації до будь-яких осіб, які отримали майно від особи, яка набула майно в результаті серйозних кримінальних злочинів, таких, як корупція, відмивання коштів, оборот наркотичних засобів, без необхідної добросовісності (знаючи чи маючи підстави допускати його злочинне походження) [8, с. 45].

ЄСПЛ визнає допустимим конфіскацію майна, що належало членам родини винного (незалежно від його засудження) за таких обставин: 1) знання про незаконне походження майна; 2) неможливість пояснити походження майна; 3) вид злочину (тяжкість злочину); 4) з'ясування, чи не є третя сторона фіктивним власником (рішення від 10 квітня 2012 р. у справі «Силицькиєне проти Литви»). ЄСПЛ звертає увагу на те, що постанова про конфіскацію не є встановленням вини за злочин (п.п. 53, 54 рішення), а переслідує законну мету в загальних інтересах і ґрунтується на доказах придбання конфіскованих активів за рахунок реінвестування незаконних доходів злочинної організації (п. п. 63, 65, 67 рішення) [5, с. 76–77].

Проте національне законодавство не передбачає серед умов позбавлення права власності особи, яка набула майно від відповідача, її недобросовісність. Хоча, наприклад, у ч. 9 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції (ратифікована з заявами Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V) передбачено, що положення ст. 31 цієї Конвенції, що стосуються зупинення операцій (заморожування), арешту та конфіскації, не тлумачаться так, щоб завдавати шкоди правам добросовісних третіх осіб.

В.Д. Примак зауважує, що визнання добросовісності відправною засадою цивільного законодавства, принципом цивільного права, вимагає встановлення такого правового порядку, за якого юрисдикційний орган зважає на очевидну добросовісність або недобросовісність особи кожного разу, коли врахування цього чинника, зважаючи на суть конкретних правовідносин, матиме істотне значення для визначення справедливого балансу інтересів їх учасників. Учений вважає, що відсутні підстави для обмеження дії принципу добросовісності у відносинах цивільно-правової відповідальності і процесуальних правовідносинах, пов'язаних із примусовою реалізацією обов'язку, покладеного на суб'єкта цих відносин [9, с. 81, 82].

ЦПК не вимагає використання такого майна у злочинній діяльності, що могло б виправдати наявність суспільного інтересу в припиненні приватної власності та встановлення на це майно державної власності безвідносно до добросовісності набуття майна іншою особою.

М. Хавронюк зауважує, що запропонована процедура виключає необхідність доводити у суді зв'язок активів із конкретним корупційним злочином і вину осіб у його вчиненні. Ідеться про спрощену конфіскацію майна як покарання без злочину [3].

Зважаючи на зміст абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК, слід погодитися з тим, що у разі припинення користування майном, підстав для позову немає і розширеному тлумаченню відповідна норма не підлягає, інакше особа буде позбавлена права власності тоді, якщо не передбачений у законі [5, с. 74], якщо у відповідача не було права розпорядження таким майном.

Крім того, зміст ст. 291 ЦПК не дає однозначної відповіді на запитання про те, законність набуття яким саме суб'єктом має розглядати суд, якщо відповідач лише користується майном, розпоряджається чи розпоряджався ним, а право власності належить іншій особі.

Якщо йдеться про підстави набуття майна саме відповідачем, то, якщо відповідач не доведе законність набуття майна, яке перебуває у нього у користуванні, це майно вилучається на користь держави на підставі ст. 292 ЦПК безвідносно до права власності на це майно, наявного в іншій особі. Таке рішення не можна буде примусово виконати тоді, коли виконавчий лист буде виданий щодо боржника, який був відповідачем, тоді як власником майна є інша особа.

Слід звернути увагу на те, що законодавець у главі 12 ЦПК оперує трьома термінами для позначення правового наслідку задоволення позову: 1) витребування активів (назва глави 12, ст. 290); 2) стягнення активів у дохід держави (ст. 292); 3) звернення стягнення на активи (ч. 3 ст. 292).

Використання терміна «витребування» створює уявлення про ситуацію, в якій право власності на майно виникає у держави на підставі рішення суду, а зважаючи на його перебування у іншій особі, держава його витребує. Однак (відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК) у випадках, установлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У цивільному законодавстві відповідної норми немає, а ЦПК є джерелом цивільного процесуального права.

Термін «стягнення у дохід держави» не має нормативного визначення. Наприклад, у ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження» серед переліку заходів примусового виконання рішень окремо зазначені звернення стягнення на певне майно та вилучення у боржника і передача стягувачеві предметів, зазначених у рішенні. Отже, під стягненням майна, про яке йдеться у ст. 292 ЦПК, слід розуміти його вилучення і передачу стягувачеві, що не є тотожним зверненню стягнення на майно боржника, що (згідно з ч. 1 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження») полягає у арешті майна, вилученні (списанні коштів з рахунків) та примусовій реалізації.

Проте у змісті ст. 292 ЦПК вживаються терміни «стягнення майна» і «звернення стягнення на майно», що створює уявлення про те, що під стягненням майна у цьому разі законодавець розуміє вилучення майна для продажу. Так, у ч. 3 ст. 292 ЦПК передбачено, що у разі неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, на відповідача покладається обов'язок сплатити їх вартість.

О.В. Кіріяк вважає більш влучним для оптимального відображення сутності зазначеної санкції поняття «вилучення», оскільки поняття «витребування», як правило, характерне для ситуацій, коли уповноважений орган вимагає й очікує від особи, яка володіє певним активом, добровільної передачі затребуваних у неї речей чи документів (у разі застосування способу забезпечення доказів у цивільних справах, запобіжного засобу в господарському процесі, способу збирання доказів у кримінальному судочинстві). «Вилучення» вчений розглядає як активні результативні дії уповноваженого органу, що полягають у фізичному відібранні певного активу в зобов'язаної особи незалежно від її волі, у фактичному позбавленні особи можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном [7, с. 431–432, 433].

Проте не у всіх наведених ученим прикладах щодо примусового вилучення майна йдеться про зміну власника майна, адже докази не передаються у державну власність (ч. 1 ст. 146 ЦПК). Крім того, термін «витребування» використаний у назві такого способу судового захисту права власності, як витребування майна від особи, яка незаконно заволоділа ним (ст. ст. 387, 388 ЦК), а рішення суду щодо його застосування підлягає примусовому виконанню.

Отже, доцільно забезпечити на законодавчому рівні уніфікацію термінології щодо способу захисту, що складає зміст досліджуваного позову.

У випадку заявлення прокурором вимог про стягнення з відповідача вартості необґрунтованих активів на підставі ч. 3 ст. 292 ЦПК України прокурор має довести заявлену до стягнення суму, а також неможливість звернення стягнення на відповідне майно.

Проте те, що означає неможливість звернення стягнення, у ЦПК України не зазначено. Убачається, що таким випадком є фізичне знищення майна. Такі обставини потребують нормативного визначення.

Відповідь на запитання щодо можливості витребування майна, що належить відповідачеві лише на праві користування та щодо якого не доведено виникнення у відповідача права власності, має бути негативною. Із буквального розуміння відповідної норми виходить, що якщо відповідач сплачував орендну плату (наприклад, за користування квартирою) за рахунок коштів, законність походження яких він не може (чи не вважає за необхідне) довести у суді, то держава в особі суду позбавляє орендодавця права власності на майно. Така законодавча конструкція не відповідає критеріям допустимості втручання у право на мирне володіння майном, виділеним у практиці ЄСПЛ.

В.М. Кравчук визначає обґрунтованість (у контексті набуття активів і антикорупційного законодавства), як набуття майна за рахунок законних джерел (не корупційних і не відмитих), а правомірність – як стан, що відповідає праву, охоплює, як вважає вчений, законність і обґрунтованість набуття права власності. Право власності може виникнути законно (наприклад, на підставі договору купівлі-продажу), але необґрунтовано (за рахунок корупційних доходів), а тому неправомірно [10, с. 239–240].

Якщо майно було придбане за кошти, походження яких відповідач не може пояснити, то це не призводить до незаконності підстави набуття майна, адже передання таких коштів за договором стосується належності його виконання, з чим, за загальним правилом, не пов'язане набуття права власності на майно (ст. 334 ЦК).

Предметом доказування (відповідно до ст. 291 ЦПК) є набуття активів на законній підставі, хоча де-факто йдеться про інше: суд у справах про визнання активів необґрунтованими не вирішує питання про визнання правочину недійсним. Ідеться про законність походження коштів, хоча буквально у ст. 291 ЦПК про це не зазначено, що не відповідає такому елементу верховенства права, як правова визначеність [2, с. 42].

Однією з особливостей нормативного врегулювання визнання майна необґрунтованими активами та витребування є те, що у процесуальній (а не матеріально-правовій) нормі закріплена презумпція необґрунтованості активів. Проти цієї презумпції висловлюються такі аргументи: 1) КК і КПК України зобов'язують органи досудового слідства довести за стандартом «поза розумним сумнівом» (за яким достатньо 1% сумнівів для винесення неправдуватого вироку) незаконність набуття активів; 2) у правовій системі не можуть існувати різні підстави для юридичної відповідальності за одне діяння, як і у межах одного спору не можуть одночасно існувати презумпції невинуватості і вини [3].

Інститут визнання майна необґрунтованими активами та їх витребування містить винятки з таких принципів і презумпцій матеріального та процесуального права:

1) принципу змагальності цивільного процесу (ст. ст. 12, 81 ЦПК); 2) презумпції правомірності набуття права власності (ч. 2 ст. 328 ЦК); 3) презумпції правомірності володіння майном (ч. 3 ст. 397 ЦК). Проте наведені презумпції містять зауваження на можливість нормативного встановлення винятків із них [2, с. 41–42; 5, с. 74–75].

В.М. Кравчук вважає, що вирок суду, яким особу засуджено за вчинення корупційного злочину або легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, є достатньою умовою, щоб покласти тягар доказування обґрунтованості набуття майна на його власників [10, с. 240].

Законодавець запровадив презумпцію недобросовісності особи, щодо якої наявний обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у питаннях набуття нею будь-якого майна на будь-якому праві. Проте наявність вироку щодо відповідача не свідчить сама по собі про необґрунтованість його активів, щодо яких не приймалось рішення про кримінальну конфіскацію, тому відповідне припущення не є достатньою підставою для зміни стандарту доказування у цивільному процесі.

Крім того, звільнення прокурора, який діє в інтересах держави, від обов'язку довести відсутність у відповідача достатніх для набуття активів коштів, є недостатньо обґрунтованим за умови обов'язкового декларування останнім доходів (ч. ч. 1–3 ст. 45 Закону України «Про протидію корупції»).

ЄСПЛ визнає достатніми для застосування такої санкції докази високої ймовірності незаконного походження майна разом із неспроможністю власника довести протилежне для визначення дотримання пропорційності відповідно до ст. 1 Протоколу І і допускає покладення тягара доведення законності походження майна на відповідачів [5, с. 77; 8, с. 45, 46]. Проте національним законодавством на прокурора не покладений обов'язок доводити високу ймовірність незаконного походження майна відповідача.

Відповідно до ч. 8 ст. 31 Конвенції ООН, проти корупції держави-учасниці можуть розглянути можливість установлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду. Проте запроваджена презумпція не відповідає принципу змагальності цивільного процесу та презумпціям цивільного права щодо речових прав.

Законодавець відніс усі позови про визнання активів необґрунтованими до цивільної юрисдикції, що можна пояснити суб'єктивним складом, адже відповідачем є фізична особа. Наприклад, спори щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності віднесені до виключної предметної юрисдикції адміністративного суду (п. 8 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України). Досліджувані справи не підпадають під предметну юрисдикцію адміністративного суду, адже не пов'язані з управлінськими рішеннями органів державної влади щодо доцільності вилучення певного майна у державну власність, зважаючи на наявний суспільний інтерес.

Підсудність позовів про визнання активів необґрунтованими та їх витребування визначається загальними правилами ч. 1 ст. 27, ч. 1 ст. 30 ЦПК.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зробити такі **висновки**:

1) визнання майна необґрунтованими активами і його витребування не є різновидом конфіскації, а є окремою конфіскаційною санкцією, що застосовується для захисту публічних інтересів у протидії корупції і легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Її застосування охоплює: 1) безоплатне припинення права приватної власності та встановлення державної власності

на певне майно, набуто особою, яка мала повноваження на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у разі незаконності походження коштів (майна), за рахунок яких таке майно було придбане (створене) зазначеною особою; 2) стягнення із зазначеної особи вартості такого майна у дохід держави у разі неможливості припинення права власності на нього;

2) для ефективного використання досліджуваної конфіскаційної санкції доцільно:

1) передбачити таку підставу серед підстав припинення права власності у ст. 346 ЦК України;

2) доповнити ЦК України статтею 356-1, в якій закріпити норми щодо визнання майна необґрунтованими активів і його вилучення, зокрема, що:

а) така підстава припинення права власності допускається лише за рішенням суду, з моменту набрання законної сили якого майно безоплатно стає власністю держави та підлягає вилученню у попереднього власника;

б) така санкція може бути застосована щодо особи, яка мала повноваження на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційно-

го злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, якщо відповідачем буде доведена незаконність походження коштів (майна), за рахунок яких активи були придбані (створені). До наступного власника такого майна ця санкція може бути застосована за умови його недобросовісності під час набуття майна у власність, а у разі його добросовісності з первісного власника стягується у дохід держави ринкова вартість цього майна на час відчуження;

3) доцільно внести зміни до глави 12 ЦПК України відповідно до положень, зазначених у п. 2 висновків;

4) у випадках відчуження активів належними відповідачами є кінцевий набувач активів і особа, яка набула це майно у період наявності повноважень на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. У разі кількарізного відчуження цього майна всі його набувачі (за винятком кінцевого) мають залучатися у процес як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, на боці відповідача;

5) статтю 3 Закону України «Про судовий збір» доцільно доповнити пунктом 17 такого змісту: «17) позовної заяви про визнання необґрунтованими активів та їх витребування».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бобрик В.І. Провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 1. Том 1. С. 139–142.
2. Антонюк О.І. Проблемні питання визнання активів необґрунтованими та їх витребування. Запобігання та протидія корупції в Україні: матеріали круглого столу, м. Вінниця, 8 червня 2018 року / за заг. ред. І.Ф. Коваль, відп. ред. О.І. Антонюк. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. С. 40–43.
3. Хавронюк М. Спецконфіскація – покарання без вироку суду або покарання без злочину. Ракурс. 2016, 26 грудня. URL: <http://ua.racurs.ua/1385-sproba-zaprovadjennya-speckonfiskaciyi> (дата звернення: 30.09.2018).
4. Багавудинов Ш.Г. Гражданско-правовая конфискация и неприкосновенность права частной собственности. Проблемы в российском законодательстве. 2017. № 1. С. 130–133.
5. Антонюк О. І. Захист права власності у контексті запровадження процедур щодо вилучення майна, визначеного необґрунтованими активами. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Серія: Юридична науки. Випуск 3. Том 1. С. 72–77.
6. Тузов Д. О. Конфискация полученного по сделке, противной основам правопорядка или нравственности, в судебно-арбитражной практике и проекте изменений Гражданского кодекса России. Вестник Томского государственного университета. 2011. № 1. С. 36–50.
7. Цивільне процесуальне право України: підручник / Ясинюк М.М., Курило М.П., Кіріак О.В., Білоусов Ю.В., Кармаза О.О., Запара С.І. та ін.; за заг. ред. М.М. Ясинюка. Київ: Алерта, 2016. 576 с.
8. Навальнев О.Ю. Критерії допустимості цивільної конфіскації у судовій практиці Європейського суду з прав людини. Запобігання та протидія корупції в Україні: матеріали круглого столу, м. Вінниця, 8 червня 2018 року / за заг. ред. І. Ф. Коваль, відп. ред. О. І. Антонюк. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. С. 44–46.
9. Примак В.Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика). Київ: Юрінком Інтер, 2008. 432 с.
10. Кравчук В. Визнання активів необґрунтованими: український експеримент. Право власності: європейський досвід та українські реалії : збірник доповідей і матеріалів міжнародної конференції, м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 228–242.